

Wadden van allure!

**Gezamenlijke waddenvisie van de
provincies Fryslân, Groningen en Noord-Holland**

Voorontwerp, vrijgegeven voor externe consultatie
door de colleges van Gedeputeerde Staten d.d. 7 mei 2013

Inhoudsopgave

Voorwoord

1. Pijlers van het Waddengebied

- 1.1 Achtergrond Waddenvisie
- 1.2 Status van deze Waddenvisie
- 1.3 Twee hoofdoelen
- 1.4 Sociale, ecologische en economische duurzaamheid
- 1.5 Governance in het Waddengebied

2. Fysieke en ecologische kwaliteiten versterken en beleven

- 2.1 Natuur en landschap
- 2.2 Water

3. Perspectief voor economische dragers

- 3.1 Agrarische sector
- 3.2 Visserij
- 3.3 Recreatie en toerisme
- 3.4 Havenontwikkeling
- 3.5 Verduurzaming energievoorziening

Bronnen

Bijlage 1: Rolverdeling overheden in het Waddengebied

Foto kaft:

Prins Hendrikdijk, Texel

(foto door Anne Lenis)

Voorwoord

Wadden van allure! Het is on-Nederlands om met je rijkdommen te pronken, maar voor het Waddengebied maken wij graag een uitzondering. Mede gelet op de internationale verantwoordelijkheden die de overheid in het Waddengebied draagt, is een gezamenlijke visie op de toekomst ervan, vanzelfsprekend. De Wadden moet je beleven! De Waddenzee is een ecosysteem van internationale betekenis, met een grotendeels ongestoorde natuurlijke dynamiek. Het ecologisch belang ervan wordt nog eens onderstreept door de status van UNESCO Werelderfgoed. Op de eilanden is het voor veel mensen heel aangenaam wonen en werken. Bovendien weten talloze recreanten en toeristen de eilanden uitstekend te vinden. De Waddenkust kent een aantal toonaangevende, innovatieve economische sectoren, zoals de landbouw- en energiesector. Daarnaast liggen er kansen om recreanten en toeristen te verleiden dit gebied vaker en langer te bezoeken. Het gevarieerde landschap en de rijke cultuurhistorie van het Waddengebied dragen bij aan de eigen identiteit van de regio.

Deze identiteit wordt gekleurd door het samenspel in het Waddengebied van natuurlijke dynamiek en menselijke invloeden. Dit samenspel vormt tevens de kern van deze Waddenvisie. De twee hoofddoelen van deze visie zijn: 1) het versterken en optimaal kunnen beleven van de fysieke en ecologische kwaliteiten van het Waddengebied en 2) het bieden van ruimte voor (sociaal-) economische ontwikkeling, wonen, werken en innovatie. Wij erkennen dat menselijk handelen de natuur en het landschap niet alleen kan versterken, maar ook verstoren. Daarom hebben wij sociale, ecologische en economische duurzaamheid als rode draad door de beide hoofddoelen verweven. Vanuit dit perspectief kunnen op lokaal en regionaal niveau keuzes worden gemaakt, die zorgen voor het nodige evenwicht in het samenspel dat het Waddengebied zo kenmerkt.

Wij willen dat bewoners en bezoekers van het Waddengebied, nu en in de toekomst, de mogelijkheid hebben om de schoonheid van het gebied te beleven en er de kost te verdienen. Onze inspanningen om dit doel te bereiken, verrichten we niet alleen. Bij de totstandkoming van deze Waddenvisie zijn vele partners betrokken geweest. Wij danken hen voor hun betrokkenheid en werken graag met hen verder aan inspirerende programma's en projecten. Opdat wij, als wij in 2030 terugblikken, trots zullen zijn op de sporen die wij hebben achtergelaten en kunnen oogsten van de zaden die we nu planten!

Tineke Schokker-Strampel, gedeputeerde provincie Fryslân, voorzitter stuurgroep Waddenprovincies

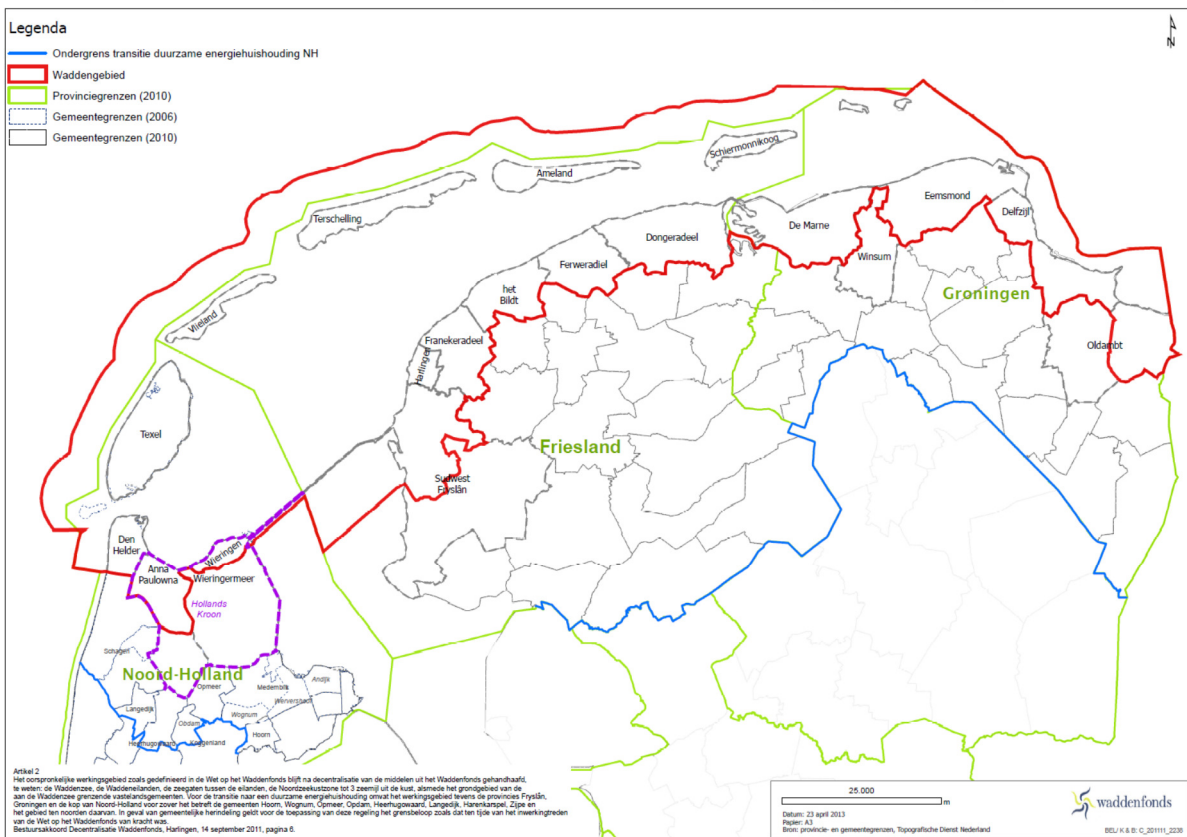
Joke Geldhof, gedeputeerde provincie Noord-Holland

Henk Staghouwer, gedeputeerde provincie Groningen

1. Pijlers van het Waddengebied

1.1 Achtergrond Waddenvisie

De Waddenzee, de eilanden en het Waddenkustgebied van Noord-Holland, Fryslân en Groningen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De Waddenzee, die zich uitstrekt langs de kusten van Nederland, Duitsland en Denemarken, is het grootste getijdengebied ter wereld en tevens het grootste aaneengesloten natuurgebied van West-Europa. Het Waddengebied herbergt aansprekende stadjes en dorpen met cultuurhistorische waarden. De combinatie van cultuurhistorie, natuur en landschap en de open Waddenzee maken het Waddengebied een geliefde bestemming voor recreanten en toeristen. De Afsluitdijk is een icoon op zichzelf, een monument, dat jaarlijks circa 300.000 bezoekers trekt.

Kaart 1 – Waddengebied

Het Waddengebied is ook een plek om te wonen, werken en recreëren. De handels- en industriehavens in de Eemshaven, Harlingen en Den Helder vormen belangrijke motoren voor economische ontwikkeling en werkgelegenheid. De Eemshaven en de omgeving van Delfzijl vormen de nationale *energy port* met een sterk groeiend energie- en chemiecluster. Den Helder is, naast zijn functie als marinehaven, het centrum voor de offshore logistiek en *maintenance*. De havens van Lauwersoog en Den Oever zijn regionaal belangrijke schakels in het visserijcluster. De verschillende veerterminals worden gebruikt door de 2,3 miljoen mensen die jaarlijks de Waddeneilanden bezoeken. Recreatie

en toerisme vormen voor de eilanden de levensader; jaarlijks vinden er meer dan 10 miljoen toeristische overnachtingen plaats. Ook voor het kustgebied liggen er kansen voor verdere ontwikkeling van recreatie en toerisme. Bovendien vinden we hier een grootschalig productielandschap met een krachtige landbouwsector. Het winnen van aardgas en zout in en rond de Waddenzee is een belangrijke economische activiteit in het Waddengebied. Op één locatie in de Waddenzee en een aantal locaties daarbuiten, vindt gaswinning plaats onder de Waddenzee; ook op Ameland en in het kustgebied wordt gas gewonnen. Het Rijk is hiervoor bevoegd gezag. Vanwege de negatieve effecten van bodemdaling door zoutwinning in Noordwest-Fryslân, heeft de provincie Fryslân gepleit voor de vervanging hiervan door zoutwinning onder de Waddenzee. Hiervoor heeft het Rijk een winningsvergunning verleend. Het uitgangspunt voor de gas- en zoutwinning onder de Waddenzee is dat er geen negatieve effecten op de natuurwaarden van de Waddenzee mogen optreden. De bodemdaling als gevolg van winning moet voldoende worden gecompenseerd door de aanvoer van sediment. Via het 'hand aan de kraan-principe' wordt dit voortdurend in de gaten gehouden en wordt zo nodig ingegrepen.

Het Waddengebied kent een aantal uitdagingen voor de toekomst. Klimaatverandering heeft gevolgen voor de kustveiligheid en voor de watervoorraad en -kwaliteit. Op Rijksniveau wordt hier met provincies, gemeenten, waterschappen en in samenwerking met maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en kennisinstituten aan gewerkt in het Deltaprogramma. Ook demografische ontwikkelingen vragen om een antwoord. In het Waddengebied leven ruim 400.000 mensen en vooral in de kustgebieden van Noord-Holland, Fryslân en Groningen is sprake van bevolkingskrimp, met directe gevolgen voor de leefbaarheid door het wegvallen van lokale voorzieningen en (op termijn) leegstand. Hierdoor, en door conjunctuurschommelingen, staat het economisch potentieel van het Waddengebied onder druk. Deze generieke ontwikkelingen gelden breder in de provincies en worden in de regel ook vanuit de provincie opgepakt in diverse beleidskaders. Om die reden wordt de bevolkingsafname en de gevolgen daarvan in deze Waddenvisie niet verder geadresseerd, anders dan dat bepaalde impulsen in de economie een (indirecte) bijdrage kunnen leveren aan de leefbaarheid.

1.2 Status van deze Waddenvisie

Het doel van deze Waddenvisie is een gecoördineerde interprovinciale inzet voor het Waddengebied. De aanleiding voor deze Waddenvisie is de grote verantwoordelijkheid die onze provincies voelen om de kwaliteiten van het Waddengebied verder te versterken en de mogelijkheden voor de beleving ervan, te optimaliseren. Deze aanleiding is nog eens versterkt door de recent aan ons gedecentraliseerde bevoegdheden voor ruimtelijke ordening, vitaal platteland, natuur, recreatie en landschap en het Waddenfonds, dat de provinciegrenzen overstijgt. Deze visie vormt aldus het kader voor het Uitvoeringsprogramma Waddenfonds 2014-2017. Diverse instrumenten en middelen die de verschillende publieke en private partijen beschikbaar stellen voor het Waddengebied, vanuit hun reguliere opgaven of vanuit de additionele doelstelling van het Waddenfonds, bieden de mogelijkheid om deze visie te realiseren.

Uiteraard begint deze Waddenvisie niet 'bij nul'. Onze stevige fundamenten zijn de Derde Nota Waddenzee (2007) en het breed onderschreven Beheer- en Ontwikkelplan *Léven in de Wadden* (2009). Door dit fundament te verbreden met de diverse vigerende beleidskaders zoals Natura2000 en de

Kaderrichtlijn Water, programma's zoals het Deltaprogramma en Naar een Rijke Waddenzee en de structuurvisies van onze provincies, is deze visie ontstaan. Deze Waddenvisie is geen juridisch bindend document of toetsingskader voor gemeentelijk beleid; het heeft niet het karakter van een structuurvisie. Wel geeft de Waddenvisie richting aan het toekomstig handelen door onze provincies. Daarnaast is onze visie voor ons het vertrekpunt voor het gesprek met medeoverheden en partners. We zullen hen uitnodigen om deze visie ook voor hen als uitgangspunt te laten gelden.

In de hoofdstukken 2 en 3 schetsen we voor elk beleidsthema steeds ons vertrekpunt en ons perspectief op 2030. Dat lijkt nog ver weg, maar om dat perspectief te bereiken zijn nu reeds gerichte acties nodig. Daarom formuleren we ook concrete speerpunten waaraan wij, in samenwerking met onze partners, de komende vijf tot tien jaar werken. Op onderdelen zijn we al een eind op weg en biedt deze visie een kapstok voor een meer op het gehele Waddengebied gerichte benadering. Met het Uitvoeringsprogramma Waddenfonds 2014-2017 kan aanvullend worden ingezet op uitwerking van deze speerpunten.

1.3 Twee hoofddoelen

In deze Waddenvisie onderscheiden wij twee hoofddoelen. Het eerste hoofddoel is het versterken en optimaal kunnen beleven van de fysieke en ecologische kwaliteiten van het Waddengebied. Hierin spelen de thema's natuur, landschap, cultuurhistorie, water en aardkundige waarden een grote rol. De fysieke en ecologische kwaliteiten worden op (inter)nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau beschermd. De drie provincies zien ruimte voor verdere versterking van die kwaliteiten. Voor de Waddenzee is de inhoud van de Derde Nota Waddenzee (planologische kernbeslissing, 2007) het uitgangspunt, waarin wordt uitgegaan van voorrang voor de natuur met beperkt medegebruik in de Waddenzee. Hierdoor blijft de Waddenzee het unieke ecosysteem en landschap dat het nu is. Dit hoofddoel beschrijven wij in hoofdstuk 2 van deze visie.

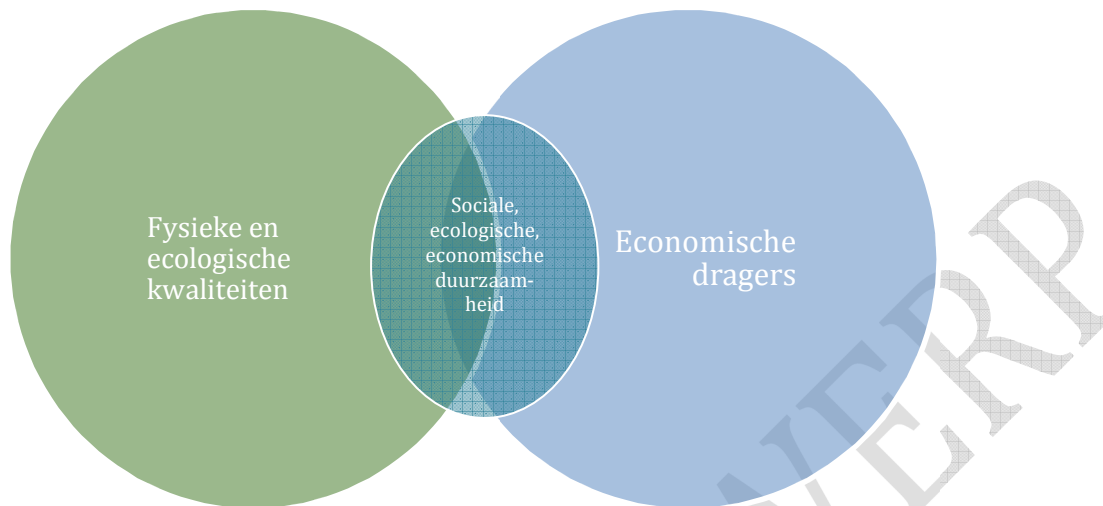
Het tweede hoofddoel is het bieden van ruimte voor (sociaal-)economische ontwikkeling, wonen, werken en innovatie. Hieronder vallen doelstellingen voor de agrarische sector en de visserij, recreatie en toerisme, ontwikkeling van havens, bedrijventerreinen en energievoorziening. Voor het kustgebied en enkele locaties waar economische activiteiten nu reeds leidend zijn, worden de natuur- en landschapswaarden zorgvuldig in acht genomen. Dit hoofddoel beschrijven wij in hoofdstuk 3.

Ons uitgangspunt is dat de beide hoofddoelen, in hun niet-aflatende eigen ontwikkeling, steeds in balans blijven. Om synergie te creëren tussen de hoofddoelen én om middelen en instrumenten efficiënt in te zetten, willen we op lokaal of regionaal niveau, bij de uitvoering van projecten, opgaven vanuit diverse beleidsthema's gelijktijdig aanpakken. Voorbeelden van gebieden waar zo'n gebiedsgerichte benadering voor de hand ligt, zijn de Afsluitdijk, het Lauwersmeer en de Eems-Dollard. Maar ook op andere plaatsen in het Waddengebied, zoals op de Waddeneilanden, is een gebiedsgerichte combinatie van de beide hoofddoelen, wenselijk.

1.4 Sociale, ecologische en economische duurzaamheid

Wij zien een grote gedeelde verantwoordelijkheid om te vermijden dat door keuzes die wij nu maken, lasten op toekomstige generaties worden afgewenteld. Deze benadering is treffend voor het

Waddengebied, waar de wisselwerking tussen natuurlijke processen en menselijk handelen altijd zo kenmerkend is geweest. Door het Waddengebied niet 'op slot' te zetten en tijdig te anticiperen op (autonome) ontwikkelingen zoals klimaatverandering, demografische ontwikkelingen of conjunctuurschommelingen, kunnen wij het Waddengebied aantrekkelijk houden voor mens en natuur.

Figuur 1 – Twee doelen Waddenvisie

Soms zal spanning bestaan tussen beide hoofddoelen. Om deze spanning te overbruggen en in elk gebied gerichte keuzes te maken, verweven wij sociale, ecologische en economische duurzaamheid als rode draad door deze Waddenvisie (zie figuur 1). Duurzaamheid interpreteren wij als een goede balans tussen de belangen van de mens, zijn leefomgeving en economische ontwikkeling ('people, planet, profit'). In de vertaling naar de praktijk kan het gebruik van wetenschappelijk onderbouwde modellen bij de keuzes in deze balans een toegevoegde waarde hebben. Door ruimtelijke en sociale ontwikkelingen vanuit dit perspectief te benaderen, zijn wij ervan overtuigd dat we steeds de sterkste combinatie kunnen vinden van natuur, landschap, water en cultuurhistorie, wonen en werken, recreatie en toerisme, energiegebruik en bereikbaarheid. Hierbij speelt het principe van ruimtelijke kwaliteit een belangrijke rol: de zoektocht naar de juiste balans en vooral verbinding tussen de beleevingswaarde (identiteit en schoonheid), het gebruik (benutting en gewin) en de toekomstwaarde (potentieel). De ruimtelijke kwaliteit van de leefomgeving in het Waddengebied wordt in belangrijke mate bepaald door het landschap, de natuur en de (cultuurhistorische) bebouwing. In onze provinciale structuurvisies staat het versterken van de ruimtelijke kwaliteit centraal, waarbij elke provincie haar eigen accenten legt.

1.5 Governance in het Waddengebied

In het Waddengebied zijn vele organisaties actief: publiek en privaat, elk met hun eigen taken en bevoegdheden en in diverse samenwerkingsverbanden. De laatste jaren is de provinciale verantwoordelijkheid groter geworden door verregaande decentralisatie door het Rijk. Ook heeft het Rijk het Waddenfonds gedecentraliseerd naar de drie Waddenprovincies. Naast de uitvoering van onze wettelijke taken en bevoegdheden, beschouwen wij het als onze taak om partijen en sectoren 'in stelling te brengen' en (financiële) instrumenten te benutten, om zo een bijdrage te leveren aan de uitvoering van deze Waddenvisie. Dat vraagt om een vooruitziende blik en het regisseren van proces-

sen. De rol van de provincies zal afhankelijk zijn van de context: sturend, faciliterend of coördinerend. In alle gevallen bevorderen wij samenwerking vanuit wederzijdse belangen in plaats van standpunten, en kennisontwikkeling en -deling.

Regiecollege Waddengebied en stuurgroep Waddenprovincies

De Waddenzee en het Waddengebied zijn publiek *en* privaat bezit. In het Regiecollege Waddengebied (RCW) werken het Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen samen met non-gouvernementele organisaties op het gebied van natuur en economie. Het RCW buigt zich over ontwikkelingen in het Waddengebied, stemt beleidsontwikkeling af en deelt informatie. De stuurgroep Waddenprovincies is het bestuurlijk overleg van de drie Waddenprovincies. In bijlage 1 is weergegeven welke bevoegdheden er bij de verschillende overheidsorganisaties liggen.

Trilaterale samenwerking

Al sinds 1978 werken Denemarken, Duitsland en Nederland samen voor de bescherming en het beheer van de Waddenzee. Elke drie à vier jaar vindt een trilaterale regeringsconferentie plaats waar relevante ontwikkelingen worden besproken. De Trilateral Waddensea Governmental Council, waarin de drie verantwoordelijke ministers zitting hebben, is het besluitvormende orgaan voor de trilaterale samenwerking. Daaronder functioneert de Wadden Sea Board (WSB) als internationaal bestuur, dat tot taak heeft om de trilaterale regeringsconferenties voor te bereiden en de daar genomen besluiten uit te voeren. In de Nederlandse delegatie van de WSB zijn de Waddenprovincies en Waddengemeenten elk met één zetel vertegenwoordigd. De acht hoofdthema's van de trilaterale samenwerking zijn: natuurbescherming en -beheer, werelderfgoed, duurzaam gebruik, landschap en cultuurhistorie, scheepvaart en -veiligheid, klimaat, invasieve soorten en onderzoek. De trilaterale samenwerking wordt ondersteund door het Common Wadden Sea Secretariat (CWSS) in Wilhelmshaven.

Het Wadden Sea Forum (WSF) is in 2002, op de 9e trilaterale regeringsconferentie van Esbjerg, ingesteld. Het is een onafhankelijk platform van lokale en regionale overheden en maatschappelijke organisaties uit verschillende sectoren, dat ten doel heeft om informatie uit te wisselen en te werken aan een duurzame ontwikkeling van het gebied. Het WSF fungeert ook als adviesorgaan voor de WSB. Namens de Waddenprovincies participeert één bestuurder in het WSF.

Waddenfonds

In het rapport *Ruimte voor de Wadden* van de Adviesgroep Waddenzeebeleid (commissie-Meijer, 2004) werd het toenmalige Kabinet geadviseerd over economische activiteiten in het Waddengebied, waaronder gaswinning. Naar aanleiding van dit rapport besloot het Kabinet tot een additionele investering van circa € 800 miljoen in de ecologie en economie van de Waddenzee en het Waddengebied. Hiertoe is het Waddenfonds opgericht. De vier (nevenschikkende) hoofddoelstellingen van het Waddenfonds zijn:¹

---

¹ Bron: Wet op het Waddenfonds. Hoewel deze wet inmiddels is ingetrokken, zijn deze hoofddoelstellingen van het Waddenfonds in het Bestuursakkoord Decentralisatie Waddenfonds gehandhaafd, alsmede de beoogde evenwichtige verdeling van de Waddenfondsgelden tussen de thema's economie en ecologie.

Het Waddenfonds heeft ten doel de subsidiëring van activiteiten, anders dan reguliere investeringen of beheers- of onderhoudswerken, die gericht zijn op of bijdragen aan:

- 1. het vergroten en versterken van de natuur- en landschapswaarden van het waddengebied;*
- 2. het verminderen of wegnemen van externe bedreigingen van de natuurlijke rijkdom van de Waddenzee;*
- 3. een duurzame economische ontwikkeling in het waddengebied dan wel gericht zijn op een substantiële transitie naar een duurzame energiehuishouding in het waddengebied en de direct aangrenzende gebieden;*
- 4. het ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding ten aanzien van het waddengebied.*

Nadat in de jaren 2008-2010 drie projecttenders zijn uitgevoerd, heeft het Rijk het Waddenfonds per 1 januari 2012 gedecentraliseerd aan de provincies Fryslân, Groningen en Noord-Holland.² Bij de besteding van Waddenfondsgelden wordt programmatisch gewerkt, teneinde samenhang en verbinding tussen de verschillende initiatieven en projecten te creëren. In het bestuursakkoord is vastgelegd dat de drie Waddenprovincies in gezamenlijkheid beschikken over de Waddenfondsgelden. Daartoe is in 2012 de gemeenschappelijke regeling Waddenfonds in het leven geroepen. Het Waddenfonds heeft een looptijd tot 2026.

---

² Zoals vastgelegd in het Bestuursakkoord Decentralisatie Waddenfonds d.d. 14 september 2011

2. Fysieke en ecologische kwaliteiten versterken en beleven

Het Waddengebied kent een rijk watersysteem met bijzondere natuurwaarden en een open landschap met cultuurhistorische, aardkundige en archeologische waarden. De eerste hoofddoelstelling binnen het Waddengebied is het duurzaam behouden en versterken van deze fysieke en ecologische waarden. Voorrang voor de natuur met menselijk medegebruik blijft hierbij het uitgangspunt voor de Waddenzee. Om de toekomst klimaatbestendig tegemoet te treden zetten wij stevig in op kustveiligheid en zoetwatervoorziening. Vóór de afsluiting van de binnenzeeën was de Waddenzee een groter ecologisch systeem. Nu is die verbinding er nauwelijks meer, met alle gevolgen van dien voor onder andere de vis- en vogelstand. Verbetering van het ecologisch systeem van de Waddenzee en behoud van de natuur-, landschappelijke en cultuurhistorische waarden op het vasteland en de eilanden zijn onze 'stippen aan de horizon'. Daarnaast willen wij dat bewoners en bezoekers de fysieke en ecologische kwaliteiten van het Waddengebied kunnen beleven en zich ermee kunnen identificeren.

2.1 Natuur, landschap en cultuurhistorie

Vertrekpunt

Door het gehele Waddengebied zien we een grote verscheidenheid van natuurlijke en landschappelijke structuren, zoals zandplaten en kwelders, strand, duinen en bossen. Vanwege haar bijzondere natuurlijke kenmerken heeft de Waddenzee in 2009 de status van UNESCO Werelderfgoed gekregen. Dat plaatst de Waddenzee op gelijke hoogte met het Great Barrier Reef, het Amazonegebied en de Grand Canyon: gebieden die wereldwijd vermaard zijn. De Waddenzee is het grootste ononderbroken systeem van zand- en slikplaten ter wereld, met een grotendeels ongestoorde natuurlijke dynamiek. De wonderlijk gevarieerde natuur op de grens van land en water is van levensbelang voor zeldzame planten en dieren en vormt een ecosysteem dat een grote voedselrijkdom voortbrengt. Hierdoor is de Waddenzee ook een belangrijk voedsel-, paai- en kraamgebied voor vis, schelpdieren en weekdieren en internationaal van grote betekenis als pleisterplaats, rui- en overwinteringsgebied voor miljoenen trekvogels. In 2012 zijn, vooral in de oostelijke Waddenzee, voor het eerst sinds 2005, weer veel nieuwe zaadbanken met jonge mossels ontstaan. De openheid, relatieve rust en leegte van de Waddenzee maakt de beleving van dit natuurgebied compleet. Ook de aardkundige waarden, elementen in het landschap die ons iets vertellen over de natuurlijke ontstaanswijze van een gebied, zijn het beschermen waard. Onder de oppervlakte liggen belangrijke cultuurhistorische schatten: het maritiem erfgoed. De scheepswrakken onder het water vertellen een geschiedenis van vele eeuwen zeevaart. Het maritiem verleden en de beschermde dorpsgezichten bieden veel stof voor zichtbare en beleefbare verhalen.

Kenmerkend aan de eilanden is dat op een relatief kleine oppervlakte, een grote afwisseling van reliëf en schaal te vinden is. Het landschap is afwisselend grootschalig open, halfopen of juist besloten en kenmerkt zich door duisternis en stilte. Een strakke lijn in het landschap met monumentale beschermde status is de Afsluitdijk. De Afsluitdijk heeft gezorgd voor de benodigde veiligheid, maar door het opdelen van de zee die voorheen tot Kampen, Harderwijk en Medemblik liep, is ook een sterke verandering in het Wad opgetreden (verloop van de slenken) en een breuk in/verstoring van

het ecologisch systeem ontstaat. Hierdoor zijn de vispopulaties van de Waddenzee en het IJsselmeer zwaar verarmd. Dit heeft met name een negatief effect gehad op vliegende trekvogels, zoals sterns, zaagbekken en lepelaars, voor wie de Waddenzee en het IJsselmeer essentiële 'tankstations' zijn op hun migratieroutes.

Het rijke en gevarieerde kleigebied van de Waddenkust is één van de oudste cultuurlandschappen van Noordwest-Europa. Als grensgebied tussen open zee en land draagt het de sporen van de eeuwenlange strijd van de bewoners tegen de zee. Dit heeft geleid tot een bijzonder palet van natuurlijke, landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoals (slaper)dijken, terpen of wierden, landbouwpolders en waterlopen, vroege nederzettingen, beschermde stads- en dorpsgezichten en stinzen en borgen. Plaatselijk zijn bijzondere verkavelingsstructuren te vinden (mozaïek-, radiaal- en strengenverkaveling).

Bescherming

De bescherming van de waarden van het Waddengebied is goed geborgd. De Waddenzee, delen van de eilanden en de Noordzeekustzone zijn onderdeel van het Europese Natura2000-netwerk, de Ecologische Hoofdstructuur en herbergen verschillende Nationale Parken (Schiermonnikoog, Lauwersmeer en Duinen van Texel). In de Natura2000-beheerplannen wordt de strategie uitgewerkt om de instandhoudingsdoelen van beschermde soorten en habitats te bereiken. Daarnaast worden de mogelijkheden bepaald voor menselijk medegebruik van deze natuurgebieden. Met Duitsland en Denemarken heeft Nederland afspraken gemaakt over de gezamenlijke doelen voor het Waddenzeegebied. Het uitgangspunt hierbij is een zoveel mogelijk ongestoorde dynamiek van het ecosysteem. Ook de bescherming van landschap en cultuurhistorie en gezamenlijke maatregelen voor kustbescherming, zijn trilateraal vastgelegd.

Bedreigingen

Klimaatveranderingen zullen gevolgen hebben voor het Waddengebied. Er is sprake van verdere verzilting, waar niet alleen de natuur de gevolgen van zal ondervinden (zie ook paragraaf 2.2). Veel andere effecten van klimaatverandering zijn nog ongewis, zoals de (lange-termijn gevolgen van) aanslibbing en/of aanzanding. Nu reeds staan de fysieke en ecologische waarden van de Waddenzee en de eilanden onder druk door belastende vormen van scheepvaart en visserij, toerisme en recreatie, bedijkingen, inpoldering en baggerwerkzaamheden, havenontwikkeling, industrialisatie en de daarbij behorende stikstofdepositie. De functie van de Waddenzee in het internationale ecosysteem dreigt hieronder te lijden. Het ecosysteem van de Eems-Dollard, één van de laatste nog open estuaria in Nederland, is hiervoor illustratief. Het gebied herbergt belangrijke natuurwaarden, maar is gedegradeerd door een sterk kunstmatige morfologie, de hoge mate van troebelheid en langdurige zuurstofloze periodes in sommige zones. Bovendien is er vanuit de Waddenzee sprake van een zeer beperkte ecologische verbinding met het achterland. Dit is inmiddels erkend en opgepakt door de overheden en andere partijen, door het gesprek aan te gaan over mogelijkheden voor duurzame ontwikkeling. Om die reden is een gebiedsgerichte benadering vanuit sociale, economische en ecologische duurzaamheid voor de Eems-Dollard zeer wenselijk.

Stip aan de horizon

Wij willen zeer zorgvuldig omgaan met de grote variëteit aan natuurlijke, landschappelijke en cultuurhistorische waarden, die in belangrijke mate de ontwikkelingsruimte voor andere functies bepalen. Dit ervaren wij als onze gedeelde verantwoordelijkheid met het Rijk.³ Onze 'stip aan de horizon' is dat de Waddenzee in 2030 vanuit ecologisch oogpunt optimaal functioneert en de ecologische verbindingen (inclusief vismigratie) zo veel mogelijk zijn hersteld. Het programma *Naar een Rijke Waddenzee*⁴ is succesvol geweest en de Waddenzee is zoveel mogelijk gevrijwaard van externe bedreigingen. De waterkwaliteit en -helderheid zijn verbeterd, de stikstofdepositie is verminderd, dynamische processen in de duinen en de kwelders zijn hersteld, er is minder bodemverstoring, nieuwe mosselbanken en zeegrasvelden en een evenwichtige flora en fauna. Zodoende kunnen wij in 2030 trots zijn op de gecontinueerde status van de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed.

Landschapswaarden (rust, stilte, duisternis en ruimte) en cultuurhistorie krijgen, naast natuurwaarden, meer aandacht bij nieuwe ontwikkelingen. Ruimtelijke ontwikkelingen zijn op een duurzame manier ingepast, met behoud en herstel van landschapselementen en waardevolle cultuurhistorie. Specifiek voor de Waddenkust ligt er grote uitdaging om de overgang tussen land en water op een meer vloeiende manier vorm te geven, zowel ten gunste van de natuur als ter versterking van de mogelijkheden voor recreatie en toerisme. Dit is één van de voorbeelden waarmee de beleving van het Waddengebied kan worden versterkt en we het bewustzijn over de kwaliteiten van dit kwetsbare en unieke gebied, vergroten. Het besef dat een gezond ecosysteem diensten biedt ten gunste van mens en maatschappij, ook in economisch opzicht, is gemeengoed en uitgangspunt voor elke ontwikkeling. Samenwerking, een gezamenlijke visie op gastheerschap, promotie van het Waddengebied als entiteit en kennisontwikkeling en -overdracht vormen de basis.

Speerpunten

Onze speerpunten voor de komende vijf tot tien jaar, zijn de volgende:

1. Verder uitvoering geven aan de doelstellingen van het programma *Naar een rijke Waddenzee*.
2. Herstel van de natuurlijke dynamiek in de eilandduinen en -kwelders en de aanleg van ecologische verbindingen, welke natuurlijke processen zoals vismigratie mogelijk maken.

---

³ De UNESCO Werelderfgoedgebieden zijn geborgd in het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro). De kwaliteiten van de Waddenzee zijn onder andere vastgelegd in de Derde Nota Waddenzee. Op de Noordzee en het IJsselmeer is het Nationaal Waterplan van toepassing.

⁴ Het programma Naar een Rijke Waddenzee is in 2010 gestart, in opdracht van de toenmalige minister van LNV en het Regiecollege Waddenzee, met als belangrijkste doel om bestaande natuurherstelplannen voor de Waddenzee te versnellen en ten uitvoer te brengen. Voor de rijke Waddenzee in 2030 zijn vijf ecologische piketpalen uitgezet: 1) Er is schoon en helder (genoeg) water, 2) Het voedselweb is in evenwicht, 3) Er is een grootschalige aanwezigheid van biobouwers, zoals mosselbanken, sabellariariffen en zeegrasvelden, 4) De Waddenzee is een veilige plek voor bewoners en gebruikers, 5) De Waddenzee is optimaal ingebed in de internationale keten van wetlands. Om dit doel te bereiken is een aantal acties benoemd, zoals het versnellen, bundelen en richting geven van bestaande initiatieven gericht op een Rijke Waddenzee; het ontwikkelen van nieuwe projecten en maatregelen om het natuurherstel een impuls te geven; het faciliteren van coalities gericht op kansrijke natuurontwikkelingen in combinatie met een duurzaam gebruik van het gebied en het realiseren van kansen voor financiering van projecten.

3. Het realiseren van meer geleidelijke overgangen tussen land en water, zowel ten dienste van de natuur- en landschapswaarden, als van de beleving van het Waddengebied.
4. Bewustzijn vergroten over de waarden en kwetsbaarheden van het Waddengebied, onder meer door het ontwikkelen van een duidelijke visie over de gezamenlijkheid in beheer van de Waddenzee.
5. Beschermen en optimaliseren van de beleving van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van het Waddengebied, per deelgebied (zee, inclusief maritiem erfgoed, eilanden en kust) door behoud, versterking en (digitale) ontsluiting ervan.

2.2 Water

Vertrekpunt

Water is essentieel voor de kracht van het Waddengebied. De Waddenzee met haar getijden en zee-stromingen, het Wad met zijn kwelders en de kustlijn, het waterrijke achterland met zijn meren, sloten en vaarten: ze zijn bepalend voor de identiteit van het gebied en dragen bij aan de aantrekkingskracht ervan. Een robuust en veerkrachtig watersysteem is van groot belang voor het behoud en de ontwikkeling van de natuurwaarden in het Waddengebied. Daarnaast maken de grote mogelijkheden voor watersport de Wadden tot een aantrekkelijk recreatiegebied en hebben een impuls gegeven aan de toeristische sector.

Naast alle goeds dat het water ons brengt, zorgt het ook voor bedreigingen. Als gevolg van klimaatverandering wordt de komende decennia een verdere zeespiegelstijging verwacht. In combinatie met bodemdaling leidt dit tot een extra opgave voor de kustveiligheid. Daarnaast kwelt in de toekomst meer zout water op, wat in bepaalde delen van het Waddengebied tot verzilting kan leiden. Dit kan een belemmering vormen voor de agrarische sector op de Waddeneilanden en in de kustgebieden. De klimaatverandering zorgt ook voor onzekerheid voor de toekomst van de Waddenzee zelf. Het Deltaprogramma Kust en het Deltaprogramma Wadden trekken hierin samen op. Het benutten van de natuur bij het vergroten van de kustveiligheid, zoals het toepassen van *building with nature* bij harde zeekeringen, vindt steeds breder gehoor. Dit principe kan toegepast worden bij een groot deel van de zeedijken aan de Wadkant van de eilanden en bij de vastelandsdijken van de Waddenprovincies. Hierdoor ontstaan ook kansen voor verdere ontwikkeling van natuur en recreatievoorzieningen.

De kwaliteit van het water is voor het ecologisch systeem ook van groot belang. Door uitvoering van maatregelen op grond van de Europese Kaderrichtlijn Water moet de kwaliteit van het oppervlaktewater en grondwater in 2015 op orde zijn. Dat geldt ook voor de kwaliteit van het leefgebied van planten en dieren in en om het water. Rijkswaterstaat voert projecten uit voor vismigratie en kwelderherstel of medefinanciert deze, samen met provincies, om die doelstelling te bereiken.

Door langere perioden van droogte en piekmomenten met juist veel neerslag, ontstaan zowel water tekorten als -overschotten. Dit leidt tot de noodzaak van voldoende ruimte voor waterberging. Tegelijkertijd worden we geconfronteerd met verdroging, die in het duingebied en op de Waddeneilanden problemen oplevert voor plant- en diersoorten die afhankelijk zijn van een nat of vochtig milieu.

De watervoorziening in het Waddengebied is hierdoor een permanent aandachtspunt. Bij de drinkwatervoorziening op de eilanden staat zelfvoorzienendheid hoog in het vaandel. De eilanden willen die zelfvoorzienendheid realiseren door uitsluitend gebruik te maken van hun eigen water. Dat vereist een innovatieve aanpak, zeker gezien de wens tot economische groei, van bijvoorbeeld de recreatieve en toeristische sector. Door een almaar stijgende vraag naar drinkwater kan immers de natuurlijke zoetwatervoorraad uitgeput raken.

Stip aan de horizon

In 2030 is het Waddengebied nog steeds een veilige plaats om te wonen, doordat de benodigde dijkversterkingen zijn gerealiseerd. Rijkswaterstaat en de waterschappen staan hiervoor aan de lat. Dijkversterkingen gebeuren zoveel mogelijk in combinatie met andere functies, zoals natuur- en landschapontwikkeling (*building with nature*), recreatie en behoud van cultuurhistorisch erfgoed. Doordat er voldoende waterbergingslocaties beschikbaar zijn, is de robuustheid van het watersysteem vergroot en het risico op wateroverlast verkleind. Voorts is de natuurlijke dynamiek van het watersysteem in het Waddengebied grotendeels hersteld. Op het vasteland en op de eilanden is sprake van een duurzaam peilbeheer en nemen wij, samen met de waterschappen, hydrologische maatregelen die aansluiten bij verschillende vormen van grondgebruik. Hierbij wordt specifieke aandacht gegeven aan het tegengaan van verzilting, verdroging en natuurontwikkeling. Het watersysteem is zodanig dat de flora en fauna en de agrarische sector in het Waddengebied zich goed kunnen ontwikkelen en de zoetwatervoorziening gegarandeerd is.

Speerpunten

Onze speerpunten voor de komende vijf tot tien jaar, zijn de volgende:

1. Gegarandeerde kustveiligheid, waar bij de aanpak van de waterkeringen zoveel mogelijk naar combinaties wordt gezocht met andere functies. Bij investeringen in zeekeringen wordt gezocht naar nieuwe dijkvormen, de dynamische ontwikkeling van de zandige kust (*washovers*) en de inrichting van natuurvriendelijke oevers.
2. Borging van de zoetwatervoorziening ten behoeve van:
  - a. de agrarische sector (tegengaan verzilting), onder andere door de inrichting van zwak brakke sloten, maar ook het efficiënter benutten van zoetwater;
  - b. drinkwater. Op de Waddeneilanden zetten we in op innovatieve oplossingen en investeringen in duurzame zelfvoorziening voor zoetwater. We voeren pilots zoetwatervoorziening uit.

3. Perspectief voor economische dragers

Onze tweede hoofddoelstelling is het bieden van ruimte voor (sociaal-)economische ontwikkeling, wonen, werken en innovatie in het Waddengebied. Het Waddengebied wordt volop benut door mensen die het gebied bewonen en bezoeken. Dat gebeurt op verschillende manieren: grootschalig of kleinschalig, duurzaam of nog niet, en vanuit diverse sectoren zoals landbouw, visserij, recreatie en toerisme, havens en industrie, delfstoffenwinning en energievoorziening. Door deze activiteiten blijft het Waddengebied een dynamische regio. Menselijke activiteiten en economische ontwikkeling dienen steeds in overeenstemming te zijn met behoud en ontwikkeling van de fysieke en ecologische kwaliteiten van de Waddenzee als Werelderfgoed en een aantrekkelijke, gezonde en groene leefomgeving op de eilanden en het vasteland. Kortom, een duurzame ontwikkeling.

3.1 Agrarische sector

Vertrekpunt

Het agrarische landschap is kenmerkend voor de identiteit van het Waddengebied en de agrarische sector is een belangrijke economische drager in het gebied. De sector heeft een gevarieerde structuur: men vindt relatief grote gespecialiseerde akkerbouw- en melkveehouderijbedrijven in vooral het kustgebied, bollenteelt in de Kop van Noord-Holland en glastuinbouw in de Wieringermeer en nabij Sexbierum/Berlikum. De agrarische bedrijven op de eilanden en Wieringen zijn veelal multifunctioneel, kleinschaliger en meer verbonden met natuur, zorg, recreatie en toerisme. De kracht van de landbouw in het Waddengebied is gelegen in goede klimatologische omstandigheden (zonnuren en zilte wind), rijke zeekleigronden en een goede waterhuishouding, optimaal ingerichte en verkavelde percelen, een kennisintensieve en hoogwaardige productiewijze en goed geoutilleerde toeleverings- en verwerkingsbedrijven. Hierdoor horen veel agrarische bedrijven bij de top van Nederland en heeft de sector een sterke internationale concurrentiepositie, vooral op het gebied van pootaardappelen, bollenteelt en melkveehouderij.

Er zijn ook uitdagingen. Bij verdere zeespiegelstijging en langere droge perioden zal de agrarische sector hinder ondervinden van verzilting door zoute kwel. Op de Waddeneilanden zijn de kansen voor efficiëntieverbetering van de bedrijfsvoering beperkt door de matige logistiek en fysieke inrichting. De ligging van de landbouwbedrijven tussen kwetsbare natuurgebieden benadrukt het belang van de verdere verduurzaming van de landbouw. Daar tegenover staan echter goede kansen voor verdere verbreding naar andere economische activiteiten, agrarisch natuurbeheer en nicheproducten, zeker wanneer dit wordt gezien in combinatie met de recreatief-toeristische aantrekkingskracht van de eilanden.

De hervorming van het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) zal ertoe leiden dat vooral in de melkveehouderij de inkomenssubsidies (bedrijfstoelagen) teruglopen. Deze druk op het bedrijfsinkomen, in combinatie met het afschaffen van de melkquota in 2015, kan voor kleinere ondernemers een aanleiding vormen het bedrijf te beëindigen. Hierdoor ontstaan kansen voor andere

bedrijven om uit te breiden. Ook om deze reden valt te verwachten dat (kleinere) ondernemers zich op verbreding van de bedrijfsactiviteiten zullen richten. Daarnaast is er een belangrijke opgave vanuit de Kaderrichtlijn Water om de nutriënten in het oppervlaktewater en de afwenteling op de Wadden, te verminderen.

Stip aan de horizon

In 2030 is binnen de agrarische sector duurzaamheid een vanzelfsprekend uitgangspunt voor alle activiteiten en heeft de sector nog steeds een belangrijke toegevoegde waarde voor de economische vitaliteit in de regio. Het Waddengebied heeft haar voorname reputatie en exportpositie versterkt op het gebied van (kennis en technologie over) de veehouderij en teelten met een hoge toegevoegde waarde, zoals uitgangsmateriaal, pootgoed en aquacultuur. Kansen vanuit het perspectief van de *biobased economy* worden benut; er wordt bijvoorbeeld gebruik gemaakt van gewassen en reststromen om bruikbare grondstoffen te maken voor voeding, medicijnen, chemicaliën, veevoer, materialen en energie. Dit geldt ook voor de kansen die de teelt van nieuwe gewassen en lucratieve nicheproducten (sojavervangers, algen, zilte teelten en nieuwe *non-food* gewassen). Samenwerking tussen agrarische bedrijven en met andere sectoren vindt onder meer plaats op enkele agribusinessparken, waar grondstoffen, landbouwproducten en reststromen opgeslagen en verwerkt worden. Hierdoor is sprake van efficiënter ruimtegebruik, minder transportbewegingen en het sluiten van kringlopen. De agribusinessparken zijn op een goede manier ruimtelijk ingepast. Ten slotte is de ontwikkeling van de agrarische sector steeds gekoppeld aan de belangrijke rol van agrariërs als beheerders van het landschap. Hierbij zijn agrarische natuur- en landschapswaarden, zoals weidevogelbescherming, ganzenopvang en landschapselementen, versterkt. De doelen voor de Kaderrichtlijn water en Natura2000 zijn gerealiseerd en is er sprake van een robuust waterbeheersysteem, waardoor de risico's voor verzilting aanvaardbaar zijn, resp. de economische kansen voor zilte landbouw zijn benut.

Speerpunten

Onze speerpunten voor de komende vijf tot tien jaar, zijn de volgende:

1. Versterking van de economische functie van de agrarische sector. Deze versterking richt zich op het stimuleren van:
  - a. kennisontwikkeling en investeringen gericht op efficiënte, kennisintensieve en duurzame productiewijzen en manieren om met verzilting om te gaan. Hierbij ligt de nadruk op slim omgaan met zoetwater, onderzoek en pilots naar economisch perspectiefvolle kansen voor zilte teelt en aquacultuur;
  - b. samenwerking tussen landbouwbedrijven en met andere sectoren, gericht op de verduurzaming van de landbouw, de verbreding naar niet-agrarische sectoren en *biobased economy*. Om de kansen voor synergie te benutten is het gewenst om aan te sluiten bij het topsectorenbeleid en het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid;
  - c. diversificatie van de agrarische productie zoals *multipurpose* productie, streekproducten, nichemarkten en biologische landbouw. Het optimaliseren van kringlopen, zodat, vooral tussen de Waddeneilanden en het vasteland, de transportbewegingen kunnen worden verminderd.

- d. verbreding naar niet-agrarische activiteiten zoals toerisme en recreatie, zorg, educatie en onderzoek.
2. Verduurzaming van de landbouw. Het gaat daarbij vooral om maatregelen voor de verbetering van kwaliteit van grond- en oppervlaktewater, efficiënter omgaan met zoetwater en de versterking van natuur- en landschapswaarden. Maatregelen kunnen betrekking hebben op de Nitraatrichtlijn, KRW- en Natura2000-doelen zoals de (versnelde) vermindering van gebruik en de emissie van nutriënten, stikstof en gewasbeschermingsmiddelen, bescherming van weidevogels en behoud van karakteristieke landschapselementen.
3. Garanderen van goede landschappelijke inpassing en ruimtelijke kwaliteit van agrarische bedrijven, in samenhang met locatiebeleid en de eventuele verbreding ervan en agribusinessparken.

3.2 Visserij

Vertrekpunt

In de Waddenzee vinden verschillende vormen van beroepsmatige visserij plaats. Er wordt gevist op garnalen, mossels, kokkels, oesters en op kleinere schaal op harder, zeebaars, en spiering. Ook zijn er recreatieve vormen van visserij (gebruik van staand want en handmatig rapen van schelpdieren voor eigen gebruik). De visserij en aanverwante activiteiten vormen een economische sector van betekenis, die zich concentreert rond de visserijhavens van Lauwersoog/Zoutkamp, Harlingen, Den Oever/Wieringen en Den Helder. In de haven van Lauwersoog liggen wekelijks 125 tot 150 vissersschepen en de plaatselijke visafslag is de grootste in Noordwest-Europa voor garnalen. Harlingen biedt de Urker vissers hun tweede thuishaven, omdat de haven vanaf de Noordzee vrij bereikbaar is. Tong, schol, schelvis en kabeljauw vormen het grootste deel van de aanvoer op de Harlinger visafslag. Den Helder herbergt een moderne vissersvloot met vijftien schepen en een visafslag waar Nederlandse, Duitse, Deense, Noorse, Britse en Belgische vissersschepen hun vis aanvoeren. Den Oever heeft een eigen vloot van ongeveer 35 schepen, die voornamelijk is gericht op garnalen- en twinrigvisserij.⁵ De mosselvisserij is in Zeeuwse handen en over de ontwikkeling ervan zijn afspraken gemaakt.⁶ De mechanische kokkelvisserij is inmiddels verboden en met middelen uit het Waddenfonds uitgekocht. Ook met de handkokkelsector zijn meerjarenafspraken gemaakt. Voor de garnalensector is een transitieprogramma in voorbereiding.

Nieuwe maatregelen voor bescherming van natuurwaarden op zee en in de zeebodem brengen verdere beperkingen voor de visserij met zich mee. Hierdoor, en door transitieopgaven, windmolenparken op zee, intensivering van de scheepvaart en verdieping van vaargeulen wordt de ruimte voor de visserij beperkt. In de gebieden waar de visserij blijft, zijn het terugdringen van bodemberoering en

---

⁵ Een alternatief voor boomkorvisserij, waarbij twee horizontaal aan elkaar verbonden kuilnetten achter het schip worden voortgetrokken.

⁶ Convenant transitie mosselsector en natuurherstel Waddenzee, 2008

bijvangst belangrijke opgaven. Voor de visserij is er alleen toekomst als er duurzaam gevestigd wordt. Er is geen sprake van een groeisector, maar van een sector die perspectief geboden moet worden om de transitie naar duurzame visserij vorm te geven. Daarnaast kunnen de vissersvloeden blijven zorgen voor de sfeer die de aantrekkingskracht van de havenplaatsen versterkt. De levendigheid in de visserijhavens en de directe aanwezigheid van de Waddenzee ('zien, ruiken en proeven') kan bijdragen aan een groot aantal bezoeken door recreanten en toeristen. Positief is dat de economische verduurzaming van de sector op gang komt. De Blue Ports Noord-West Nederland en Lauwersoog jagen innovatie aan en stimuleren samenwerking binnen de sector, met kennisinstellingen en overheden, om zo verduurzaming een zet in de rug te geven. Zo worden technieken ontwikkeld voor bijvangstvermindering en toepassing van alternatieve brandstoffen, zoals vloeibaar gas.

Stip aan de horizon

In 2030 wordt de Waddenzee benut voor diverse vormen van duurzame visserij. Er heeft zich een rijke en gevarieerde visstand ontwikkeld, zoals onder andere aangegeven in de *Brede visie op duurzame visserij* en het programma *Naar een rijke Waddenzee*.⁷ Er is een visserijsector die zich kenmerkt door variatie, specialisatie en verschillende soorten visserijbedrijven en een hoogwaardig product levert. Door het gebruik van nieuwe visserijtechnieken, schone brandstoffen en zoneringsmaatregelen lijden de (bodem)flora en -fauna van de Waddenzee niet onder de visserij. Voor de bodemberoerende mossel- en garnalenvisserij zijn transitieprogramma's uitgevoerd, bijvangst komen nauwelijks meer voor en alle visserij is gecertificeerd duurzaam. Doordat een belangrijk deel van de vloot geschikt is voor *multi-purpose* gebruik, kunnen vissers snel inspelen op het wisselende visaanbod, marktkansen en seizoenswerkgelegenheid in andere sectoren. De logistiek en faciliteiten in de visserijhavens zijn goed geëquipeerd voor de verschillende vormen van innovatieve en duurzame visserij. Er is efficiënte samenwerking in de visserijketen en er zijn sterk ontwikkelde lokale afzet- en niche-markten. De visserijhavens zijn recreatieve trekpleisters langs het werelderfgoed de Waddenzee.

Speerpunten

Onze speerpunten voor de komende vijf tot tien jaar, zijn de volgende:

1. De ontwikkeling van een gezonde, duurzame visserijsector, met bijzondere aandacht voor:
  - a. het bevorderen van investeringen in onderzoek en innovaties voor duurzame visserijtechnieken en het bevorderen van de toepassing hiervan. Maatregelen moeten bijdragen aan vermindering van de visserijdruk, natuurherstel of -ontwikkeling, monitoring en energietransitie (door aanpassingen aan schepen, visserijtechnieken en -tuigage en schone brandstoffen);
  - b. het onderzoeken van de mogelijkheden van flexibele visserijvergunningen;

---

⁷ De *Brede visie op duurzame visserij* (2010) is opgesteld door vertegenwoordigers uit de visserijsector, natuurorganisaties en overheden. Volgens deze visie betekent een duurzame visserij in de Waddenzee dat de beroepsvisserij in 2020 in opereert in balans met de natuur, maar ook in maatschappelijk, sociaal en economisch opzicht duurzaam is. De visie streeft naar nieuwe initiatieven naast het ingezette beleid (Convenant transitie mosselsector, Natuurherstelplan Waddenzee, verduurzaming garnalenvisserij en Beheerplan Natura 2000). Voorbeelden hiervan zijn: flexibilisering van de visserijvloot, aanpassing van visserijtechnieken, aanpassingen in logistiek rondom de visserij, en een integratie van visserij met andere activiteiten in de regio via nieuwe samenwerkingsverbanden.

- c. de aanpassing van faciliteiten en logistiek in de visserijhavens en verbetering van de uitstraling van de visserijhavens, om ze daarmee aantrekkelijker te maken voor toeristen.
2. Regulering van de visserijdruk, zodat deze aansluit bij de draagkracht van de Waddenzee. Hoewel regulering van de visserij primair een verantwoordelijkheid is van de rijksoverheid, stimuleren we de ontwikkeling van omschakelplannen voor de visserij.
3. Samenwerking in de visserijketen, bijvoorbeeld via de Blue Ports, integratie met andere activiteiten en het stimuleren dat vertegenwoordigers van de visserijsector, natuurorganisaties, kennisinstellingen, overheden en andere gebruikers van de Waddenzee gezamenlijk afspraken maken over een duurzame visserij en vangstrechtenbeheer (regionaal geregeld visserijbeheer).

3.3 Recreatie en toerisme

Vertrekpunt

Voor zowel Nederlandse recreanten als buitenlandse toeristen is het Waddengebied een aantrekkelijke bestemming voor dagtrips en meerdaags verblijf. De reden van het bezoek varieert enorm. Vooral de eilanden mogen zich verheugen in de belangstelling van natuurliefhebbers die op zoek zijn naar rust en ruimte, maar ook van families die er al generaties vakantie vieren. Grote evenementen zoals Oerol op Terschelling of de Ronde om Texel zorgen voor een grote toestroom van cultuur- en sportfans. De beleving van 'zien, ruiken en proeven van het Wad' kan het gebied steviger op de kaart te zetten en het draagvlak voor natuur- en landschapsbescherming vergroten. De status van UNESCO Werelderfgoed voor de Waddenzee geeft het gebied een extra troef om zich internationaal te profileren. De Waddenzee op zichzelf is ook een aantrekkelijke bestemming, waarbij de mogelijkheden voor watersport, wadlopen en droogvallen tot de verbeelding spreken.

Het Waddenkustgebied heeft een geheel ander karakter dan de eilanden. Het is een grotendeels door mensen gevormd landschap van ruimte en authenticiteit, met bijzondere dorpen en stadjes op terpen en wierden, zoals Franeker, Dokkum, Pieterburen, Warffum en het voormalige eiland Wieringen. Een nog relatief onontdekte kant van Nederland, met kansen voor natuur-, cultuur- en zorgtoerisme. Ook de cultuurhistorische en landschappelijke identiteit van de havens en de vissersdorpen in het Waddengebied is van belang. Deze komen voort uit een lange geschiedenis waarvan nog veel elementen zichtbaar zijn. De Atlantikwall is internationaal een cultuurhistorisch fenomeen, dat zeker voor de Waddeneilanden van belang is. Het Lauwersmeer vormt een aantrekkelijke recreatiebestemming op de grens van Fryslân en Groningen.

De verbindingen tussen de eilanden en de kust verdienen aandacht. Dat geldt ook voor de recreatieve structuur van fiets-, wandel- en vaarroutes in het kustgebied. De samenhang van het recreatief-toeristisch aanbod kan nog versterkt worden, waarbij UNESCO Werelderfgoed Waddenzee een verbindend element kan vormen bij het presenteren van de vele mogelijkheden van het hele Wadden-

gebied, waardoor het gebied ook meer als geheel ervaren wordt. Dit is een belangrijke reden waarom in trilateraal verband een toerismestrategie ontwikkeld wordt, die begin 2014 op de trilaterale regeringsconferentie in Tønder, Denemarken zal worden vastgesteld.

De ambitie om meer recreanten en toeristen naar het Waddengebied – zowel naar de eilanden (in vooral het voor en naseizoen) als het vasteland – te trekken en deze tot (meer) bestedingen te verleiden, brengt ook een verantwoordelijkheid met zich. Aanbieders van recreatieve en toeristische voorzieningen moeten blijven werken aan gastheerschap, kwaliteitsverbetering van voorzieningen (marktconformiteit) en marketing en promotie passend bij het karakter van elk van de bestemmingen. Deze noodzaak wordt ook versterkt door concurrentie en mondialisering van het toeristenverkeer, evenals de toenemende kracht van de consument via bijvoorbeeld beoordelingswebsites. Door de realisatie van recreatieve ‘poorten’ (plekken waar het intensieve dag- en verblijfstoerisme zich concentreert) met vernieuwende, publiekstreckende voorzieningen, krijgt ook het kustgebied meer smoel. Bovendien zorgen de recreatieve poorten ervoor dat andere, meer kwetsbare plekken, met rust gelaten worden. Naast de poorten koesteren en versterken we ‘pareltjes’ van natuur, landschap, erfgoed en cultuurhistorie: karakteristieke dorpen en kleinschalige plekken, soms met een sterke historische identiteit, die niet gericht zijn op grote bezoekersaantallen. Andere ontwikkelingen die aandacht verdienen zijn het vergroten van het aanbod van streek- en visserijproducten en culturele of sportieve manifestaties rond thema’s als havens, Wadden en landschap. In de Havenvisie Wadden (2010) is voor de jachthavens langs de Waddenkust beschreven hoe accommodaties kunnen worden verbeterd, mede gelet op de veiligheid van de recreatievaart bij slecht weer. Om de vloot van zeil- en motorboten in de zomermaanden op een goede wijze te begeleiden op het Wad, zijn afspraken gemaakt in het Convenant vaarrecreatie. Zulke afspraken zijn er ook voor het gebiedsunieke Wadlopen: een sportieve outdoor-activiteit op diverse plekken van het Wad.

Stip aan de horizon

Toerisme en recreatie verschaffen het gebied een grotere bekendheid en werken als aanjager voor het sociaal-economische voorzieningenniveau, zodat ook de bewoners van het gebied ervan profiteren. In 2030 is sprake van een sterke, kwalitatief hoogwaardige, marktconforme en gastvrije recreatief-toeristische sector met een robuust voorzieningenniveau, een goede naamsbekendheid en een aanzienlijke bijdrage aan de economische vitaliteit van de regio. De groei van de bezoekersaantallen en de bijbehorende voorzieningen is op duurzame wijze verlopen, waarbij de natuurwaarden niet onder druk zijn komen te staan. Het voorzieningenniveau doet de titel van deze visie eer aan: *Wadden van allure*. Het Waddengebied is gerenommeerd om de gastvrijheid die geboden wordt en de gemakkelijke bereikbaarheid. Steden, dorpen, eilanden en de Waddenkust hebben zich gesterkt in hun eigen identiteit en profilering, maar zetten door een goede samenwerking het Waddengebied neer als een eenheid. Het verhaal van de Wadden is zichtbaar in het landschap en blijft goed beleefbaar. Aansprekende recreatieve poorten, gericht op grote bezoekersaantallen, hebben de Waddenkust op de kaart gezet en gezorgd voor een economische impuls die verder reikt dan alleen de poorten. Als contramal daarvan zijn de ‘pareltjes’ van natuur, identiteit van landschap, dorpen en cultuurhistorie, versterkt.

Speerpunten

Onze speerpunten voor de komende vijf tot tien jaar, zijn de volgende:

1. Kwalitatieve groei van meer marktconforme recreatief-toeristische voorzieningen, in balans met de aanwezige natuur- en landschappelijke waarden. Belangrijke onderdelen hiervan zijn seizoensverlenging (eilanden) en versterking van routenetwerken voor wandelen, fietsen en toervaart. Aan het vasteland streven wij naar ontwikkeling van een samenhangend aanbod van recreatief-toeristische voorzieningen, met enkele concentratieplekken voor dag- en verblijfstoerisme ('poorten') en daarbinnen een fijnmazig netwerk van kleinschalige bestemmingen, attracties en accommodaties, die aansluiten bij de identiteit van het gebied ('parels').
2. Verduurzamen van recreatie en toerisme in het Waddengebied. Specifieke aandachtspunten hierbij zijn:
  - a. stimuleren van duurzaam recreatief medegebruik van natuurgebieden door (eenheid in) voorlichting, gastheerschap, educatie en begeleiding van recreanten, waarbij bewustwording van recreanten van de kernwaarden van het gebied centraal staat;
  - b. recreatie en toerisme organiseren vanuit en aanpassen aan de specifieke krachten en kwetsbaarheden van het Waddengebied.
3. Promotie en marketing van het Waddengebied. Belangrijke doelen hierbij zijn:
  - a. neerzetten van het Waddengebied als eenheid met de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed, waarbij ruimte is voor een eigen profilering voor de afzonderlijke regio's, steden of dorpen en eilanden;
  - b. het benutten van UNESCO Werelderfgoed als verbindend element en smeeroilje voor de recreatief-toeristische ontwikkeling van het Waddenkustgebied;
  - c. op de Waddeneilanden ligt de focus niet noodzakelijkerwijs op méér bezoekers, maar verlenging van het seizoen en vergroting van de bestedingen; in het kustgebied focus op groei en ontwikkeling in bezoekersaantallen en voorzieningen, passend binnen het concept van de 'poorten en parels';
  - d. stimuleren van coalitievorming tussen lokale initiatiefnemers en ondernemers, opdat zij elkaar inspireren tot een aanbod van aantrekkelijke attracties en arrangementen (bijv. combinaties van natuur- en landschapsbeleving, sportieve en culturele activiteiten, horeca, musea, overnachtingaccommodaties).

3.4 Havenontwikkeling

Vertrekpunt

Verspreid langs de Waddenkust bevinden zich grotere en kleinere havens met diverse functies. De handels- en industriehavens in de Eemsdelta, Delfzijl, Den Helder en Harlingen en de diverse bedrijven die zich rond deze havens vestigen, vormen een belangrijke motor voor economische ontwikkeling. De gunstige ligging van de havens in de nabijheid van delfstoffen zoals zout, magnesium en gas en de offshore olie- en gaswinning en windenergieparken op de Noordzee, zijn zeer bepalend voor

de havenactiviteiten. In het bijzonder op de clusters offshore, zout, chemie, gas, elektriciteit en marine zijn de Waddenhavens van nationaal belang. Door samenwerking, specialisatie en duurzaamheid profileren de havens zich in de sterk concurrerende Noordwest-Europese markt.

De Eemshaven richt zich als *energy port* op de grootschalige opwekking en ‘aanlanding’ van energie. Een derde deel van de Nederlandse elektriciteit is afkomstig uit de Eemshaven. Rondom de haven van Delfzijl is een sterk chemiecluster ontstaan (17% van de Nederlandse chemie), op basis van de delfstoffen zout, magnesium en gas. Beide havens beschikken over industrieterreinen voor grootschalige bedrijven en over sterke logistieke ondernemingen met reders die tot de grootste van Nederland behoren. In de komende jaren worden hier verdere (vooral private) investeringen verwacht in de sectoren energie, chemie, recycling en offshore. Den Helder is bekend als marinehaven, maar is ook een visserijhaven en centraal punt voor de offshore logistiek en *maintenance*, waarin sterke groei waarneembaar is. Logistiek is Den Helder ook in internationaal opzicht gunstig gelegen. Harlingen heeft een gunstig gelegen zeehaven met veel jacht- en scheepsbouw en visserij. Het gas dat wordt gewonnen op de Noordzee en de Waddenzee wordt hier behandeld. Ook zout kan hier bewerkt worden. De havens van Lauwersoog en Den Oever vormen regionaal belangrijke schakels voor de visserijsector.

Op de eilanden hebben de jachthavens een sterk recreatieve functie, waarbij verzanding een continu aandachtspunt is. De veerterminals in Den Helder, Harlingen, Holwerd, Lauwersoog en Eemshaven ten slotte vormen de toegangspoorten naar de Waddeneilanden. In verschillende havens worden de mogelijkheden onderzocht om de cruisevaart te versterken. Naast het belang van economische ontwikkeling, ligt er een opgave om de havens te verduurzamen. Energiebesparing, de productie en toepassing van schonere brandstoffen (zoals vloeibaar gas) en utilitaire netwerken stellen nieuwe eisen aan de haveninrichting en de omgeving. In sommige gebieden (zoals de Eemdelta) zijn al afspraken gemaakt tussen overheden, natuur- en milieuorganisaties en het bedrijfsleven over evenwichtige havenontwikkeling en natuur- en landschapsbescherming.

Stip aan de horizon

In 2030 zijn de Waddenzeehavens geslaagd in het uitbouwen van hun eigen profiel. Ze hebben hun sterke kanten en de daaraan gekoppelde economische activiteiten, verder versterkt. Juist door onderling samen te werken hebben ze hun concurrentiepositie verstevigd. In hun respectievelijke economische activiteiten spelen ze nationaal en internationaal een belangrijke rol. De havens zijn onlosmakelijk verbonden met de kwaliteiten van UNESCO Werelderfgoed Waddenzee en hebben zich duurzaam ontwikkeld op een wijze die recht doet aan hun specifieke ligging en de fysieke kwaliteiten van het Waddengebied. Bescherming en ontwikkeling van natuurwaarden, landschap en de cultuurhistorische identiteit van de havens en de vissersdorpen is een integraal onderdeel geworden van gebiedsontwikkeling rond de havens.

Speerpunten

Onze speerpunten voor de komende vijf tot tien jaar, zijn de volgende:

1. Economische ontwikkeling van de Waddenzeehavens en de daarmee verbonden haven- en industrieterreinen, in balans met ecologische belangen. De havens specialiseren zich op: off-shore (wind) energie (Den Helder en Eemshaven), *biobased economy* (Eemshaven en Delfzijl), jacht- en scheepsbouw (Harlingen). Door samenwerking, specialisatie en duurzaamheid profileren de havens zich in de sterk concurrerende Noordwest-Europese markt. De havens van de eilanden houden hun toeristische functie en spelen in op de vraag naar kwaliteit en gastheerschap. Bereikbaar houden van de havens is een aandachtspunt.
2. Ontwikkeling van de Waddenzeehavens tot UNESCO-waardige havens, waarbij verduurzaming, het terugbrengen van de ecologische footprint naar nul en *building with nature* centraal staan. Belangrijke aandachtspunten hierbij zijn:
  - a. het koppelen van de havenontwikkeling met de opgave om de natuurwaarden, landschap en de cultuurhistorische identiteit van de havens en de vissersdorpen in en nabij de Waddenzee te behouden en verbeteren;
  - a. het stimuleren van het vergroenen van de bedrijvigheid van en in havens door het efficiënt en slim benutten van (afval)stromen, het gebruik van walstroom en het overschakelen op schonere brandstoffen zoals vloeibaar gas;
  - b. voldoen aan de Ecoport-certificering.

3.5 Verduurzaming energievoorziening

Vertrekpunt

Het Waddengebied bruist van energie! In Noord-Nederland liggen de grootste aardgasvelden van West-Europa en wordt meer dan een derde deel van het Nederlandse elektriciteitsvermogen opgewekt. De Eemshaven vervult hierbij een belangrijke rol. Door het uitgebreide internationale gasdistributienet, inclusief voorzieningen voor tijdelijke gasopslag, heeft Noord-Nederland de ambitie om uit te groeien tot de 'energierotonde' voor Noordwest-Europa. In het gebied liggen ook veel kansen voor energie uit wind, zon, zoet en zout water, aardwarmte en biomassa. Wij prijzen ons hiermee gelukkig, aangezien fossiele energie eindig is en de transitie naar een duurzame energievoorziening vanuit zowel economisch perspectief als vanuit het oogpunt van klimaatverandering, noodzakelijk is. Bovendien is in de regio veel kennis beschikbaar over zowel beproefde als innovatieve vormen van duurzame energievoorziening. Bij alle vormen van energiewinning en -besparing dienen steeds de fysieke en ecologische kwaliteiten van het Waddengebied zoveel mogelijk onaangetaast te blijven.

Het Waddengebied valt binnen de *Energy Valley*-regio en kan een grote bijdrage leveren aan de ambitieuze doelstellingen die hierbij horen. Een inspirerende uitwerking daarvan is de ambitie van de Waddeneilanden om in hun energievoorziening zelfvoorzienend te worden⁸. De haven van Den Helder en de Eemshaven vervullen een belangrijke logistieke functie voor de *offshore* sector. Op ver-

---

⁸ Ambitiemanifest Waddeneilanden 'De energieke toekomst' (2007). 'Alle Waddeneilanden in 2020 zelfvoorzienend op gebied van duurzame energie en watervoorziening.'

schillende plaatsen in het Waddenkustgebied zijn windenergieparken gerealiseerd of in (gevorderde) ontwikkeling. Ten aanzien van windenergie kennen de Waddenprovincies ieder hun eigen benadering. Na realisatie van het windpark in de Wieringermeer maakt de provincie Noord-Holland een pas op de plaats met het aanwijzen van grote gebieden voor nieuwe windparken. Deze provincie zet in op de herstructurering van windturbines in de Kop. In Groningen beperkt de toename van windenergie in de Waddenregio zich tot de omgeving van de Eemshaven en Delfzijl. De Friese ontwikkellocatie is bij de Afsluitdijk. Nieuwe windparken worden gekoppeld aan sanering van bestaande windmolens. Verder is in de Waddenprovincies een sterk biomassacluster aanwezig, met mogelijkheden voor productie en (industriële) gebruik van *biobased* grondstoffen en halffabricaten. Ook liggen hier kansen voor energiewinst in de (proces)industrie, met name chemiecluster aan het Wad (door efficiënt produceren, het sluiten van kringlopen, ketensamenwerking en vergroenen van de industrie). Ten slotte is het Waddengebied met zijn stroomgaten, spuisluisen, de Afsluitdijk, het IJsselmeer en het Lauwersmeer, uitermate geschikt voor *blue energy* (energie uit water door osmose), getijdenenergie en biomassateelt op zee. De provincie Fryslân bevindt zich hier in de internationale voorhoede.

Onderdeel van energietransitie is ook energiebesparing. Immers: energie die niet wordt gebruikt hoeft ook niet te worden geproduceerd. Hier liggen kansen door duurzaam te bouwen, renoveren en door het sluiten van kringlopen en vergroening en efficiencywinst in de industrie. Over duurzame nieuwbouw is veel kennis beschikbaar, maar duurzaam renoveren staat nog aan het begin van zijn ontwikkeling. Wij willen innovaties en de uitrol van bewezen technieken stimuleren om 'meters te maken' bij het realiseren van lokale, nationale en internationale energiedoelstellingen.

Stip aan de horizon

In 2030 heeft het Waddengebied grote stappen gezet in de transitie naar een duurzame energievoorziening. Het gebied is een geslaagd voorbeeld van energiebesparing en de toepassing van duurzame energie: de vijf Waddeneilanden zijn geheel zelfvoorzienend en alle veerdiensten, koopvaardijvloot en de visserijvloot varen op LNG (vloeibaar gas) of, liever nog: bio-LNG. In de bedrijvigheid is sprake van verregaande vergroening; met name het chemisch cluster is hiervan een excellent voorbeeld. Door de toepassing van duurzame energie en kennisontwikkeling zijn tevens de economische structuur en werkgelegenheid versterkt: investeringen hebben hoge toegevoegde waarden en een aanzienlijk werkgelegenheidseffect. Achter een aantal grote marktpartijen staan vele toeleveranciers, die voor een belangrijk deel tot het midden- en kleinbedrijf behoren. We doen wereldwijd mee bij de ontwikkeling en toepassing van hooggekwalificeerde technologieën voor energie-efficiency, zelfvoorzienendheid en *biobased economy*. Hiertoe is de beschikbare kennis en het opleidingsaanbod gebundeld in een Energy Academy Europe en Energy College, van waaruit zowel theoretische als praktijkkennis verder worden ontwikkeld en benut.

Speerpunten

Onze speerpunten voor de komende vijf tot tien jaar, zijn de volgende:

1. Offshore windenergie op de Noordzee en de Duitse wateren, aangezien deze kansen biedt voor economische impulsen voor de Waddenhavens, bouw en onderhoud (*services en maintenance*) en innovatieve ontwikkelingen.

2. De ontwikkeling van een omvangrijk biomassa- en agrobusinesscluster; een sterk groeiende industrie op basis van een breed scala aan biomassa-grondstoffen en halffabricaten. De focus ligt op de ontwikkeling van groen gas en de productie van biodiesel en aquatische biomassa. Deze sector is verder te versterken door het stimuleren van haalbaarheidsstudies, toegepast onderzoek en het opschalen daarvan naar haalbare *business cases*.
3. Verduurzaming van de gebouwde omgeving en verduurzaming/vergroening van de (pro-ces)industrie. Toepassingen zijn: energiebesparing en decentrale opwekking van duurzame energie, ontwikkelen van *smart grids* en slimme toepassingen in de energie-infrastructuur, waardoor nieuwe duurzame-energieproducten relatief makkelijk benut kunnen worden.
4. Het versterken van het zelfvoorzieningsprincipe van de Waddeneilanden door een combinatie van energiebesparing en verschillende vormen van duurzame energieopwekking. Onderdeel hiervan is de implementatie van (bio-)LNG als brandstof voor alle veerdiensten, koopvaardijvloot en mogelijk ook de visserijvloot.
5. Kennisontwikkeling en innovatie, teneinde de leidende positie van het Waddengebied op het gebied van kennis over duurzame energie te behouden.

VOORONTWERP

Bronnen

Algemeen

- Ministerie van Economische Zaken (2004). *Wad anders*. Een duurzaam sociaal-economisch ontwikkelingsperspectief voor het Waddengebied.
- Ministerie van VROM (2007). *Ontwikkeling van de Wadden voor natuur en mens*. Planologische kernbeslissing Derde nota Waddenzee.
- 13 samenwerkende partijen (2007). *Convenant Vaarrecreatie*.
- Regiecollege Waddengebied (2009). *Léven in de Wadden*. Beheer- en Ontwikkelingsplan Waddengebied.
- Waterrecreatie Advies & Oranjewoud (2010). Havenvisie Wadden. *Verantwoord varen op het Wad*.
- Regiecollege Waddengebied (2010). *Brede visie op duurzame visserij in de Waddenzee*.
- SER Noord-Nederland (2010). *Krimp in het Noorden*. Presentatie door Jouke van Dijk, 16 oktober 2010, provinciehuis Leeuwarden
- Ministerie van Infrastructuur & Milieu, provincies Fryslân, Groningen en Noord-Holland (2011). *Bestuursakkoord decentralisatie Waddenfonds*. Harlingen, 14 september 2011.
- Randstedelijke Rekenkamer (2011). *Vitaal Platteland. Leefbaarheid en sociaal-economische vitalisering van het platteland in de Randstad*.
- Stichting Energy Valley (2011). Strategieplan Stichting Energy Valley.
- Ambitiemanifest Waddeneilanden 'De energieke toekomst' (2007). Alle Waddeneilanden in 2020 zelfvoorzienend op gebied van duurzame energie en watervoorziening.
- VAST, Provincie Noord-Holland en Fryslân. Duurzame Waddeneilanden, op weg naar een energieke toekomst in 2020 (Grontmij/Ekwadraat 2011)
- Ministerie van Infrastructuur & Milieu (2012). Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte. *Nederland concurrerend, bereikbaar, leefbaar en veilig*.
- Randstedelijke Rekenkamer (2012). *Decentralisatie Waddenfonds*. Brief aan Provinciale Staten voor Noord-Holland, inclusief reactie van het DB Waddenfonds.
- Waddenzeehavens (2012). *Koers Waddenzeehavens. Specialisatie en profilering*
- *Programma 'Naar een Rijke Waddenzee'* (Stuurgroep Natuurherstel programma 2 februari 2010).
- Atelier Fryslân 'Waddenland aan Zee' en 'Verstild getij' (Leeuwarden, juli 2012)

Provincie Noord-Holland

- Coalitieakkoord 2011-2015 (2011), *Verantwoord en duidelijk gericht op de toekomst*.
- Structuurvisie Noord-Holland 2040 (2010, aangepast in 2011), Kwaliteit door veelzijdigheid.
- Economische Agenda 2012-2015 (2012)
- Provinciale Sociale Agenda 2012-2015 (2011)
- Agenda Landbouw en Visserij 2012-2015 (2012)
- Energy Board (2012). Strategische Agenda Energy Board
- Koersdocument duurzame energie 2012-2015
- Agenda Groen (2013), *Licht op groen!*
- Leidraad Landschap en Cultuurhistorie (2010)

Provincie Groningen

- Collegeprogramma 2011-2015
- Provinciaal OmgevingsPlan – Sociale Agenda
- Programma landelijk gebied sociaal economische vitalisering en Loket Levende Dorpen

- Provincie Groningen en de gemeenten De Marne, Eemshaven, Delfzijl en Reiderland (2007). *Waddenkroon*. Bid-book ter ondersteuning van Groninger projecten op het gebied van landschap, cultuurhistorie, recreatie en toerisme voor het Waddenfonds.
- Provincie Groningen (2009). *Kiek over diek*. Van Lauwerszee tot Dollard tou. Een route langs de Waddenkust in 2020.
- Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling – april 2010
- Ecologie & Economie in balans in de Eemshaven (2012)
- Woon- en Leefbaarheidsplan Regio Eemshaven - 20 juli 2010, RUG/FRW, Weusthuis Associatie, CMO i.o.v. de gemeente Eemshaven
- Leven in de Leegte. Leefbaarheid in Noord-Groningen anno 2010, Onderdeel van het project Bedreigd Bestaan – mei 2011, CAB Groningen - i.o.v. de provincie en 8 gemeenten
- Ontwikkelingsvisie Eemshaven: duza ingerichte regio Eemshaven met aantrekkelijk woonklimaat en balans economie-ecologie incl. versnellen van de vergroening van de economie en verduurzaming van de energievoorziening. Eemshaven in ontwikkeling als energy-port met sterk energiecluster
- Ontwikkelingsvisie Lauwersmeer: versterken en concentratie toeristisch-recreatieve functies
- Havenvisie: duza haven en industriële ontwikkelingen voor de zee- en binnenhavens en industrieterreinen in de Eemshaven, o.a. Energy-port en offshore, Biobased chemie, Logistiek, Recycling, Metaal, Agribusiness, datacenters

Provinsje Fryslân

- Coalitieakkoord Uitvoeringsprogramma 2011 – 2015
- Streekplan Fryslân 2007– om de kwaliteit fan de romte 13 december 2006
- Streekagenda Fryslân
- Platteland 2012 – 2017 (november 2012)
- Agenda leefbaar platteland Fryslân In skep – der boppe op
- Grustk op e romte - hoofdstuk Wadden
- Aanpak demografische ontwikkelingen
- Sociaal Economisch Masterplan Noord-Oost Friesland i.o.v. provincie en 5 gemeenten
- SER advies 19 -01-2011 over masterplan economische ontwikkeling Noord-Oost Friesland
- Agenda Netwerk Noordoost 2011-2030 – februari 2011
- Sociaal-economisch Masterplan en agenda NO: Waddengebied ontsluiten voor natuurbeleving, cultuur en T&R en daardoor economische impuls

Bijlage 1 - Rolverdeling overheden

In onderstaand schema wordt nader inzichtelijk gemaakt hoe de rol- en taakverdeling is tussen verschillende overheidsorganisaties in het Waddengebied.⁹ Voor de overzichtelijkheid is ervoor gekozen dit schema te beperken tot de taken en bevoegdheden van de overheidsorganisaties.

Overheid	Taken en bevoegdheden in de beleidsdomeinen ruimte, water, natuur en landschap en economie
Het Rijk:	<ul style="list-style-type: none"> • is verantwoordelijk voor het systeem van ruimtelijke ordening; • heeft bevoegdheden op grond van de Wet ruimtelijke ordening (bijv. het opstellen van structuurvisies en rijksinpassingsplannen); • kan verantwoordelijkheid hebben indien: <ul style="list-style-type: none"> ○ een onderwerp nationale baten en/of lasten heeft en de doorzettingsmacht van provincies of gemeenten overstijgt; ○ over een onderwerp internationale verplichtingen of afspraken zijn aangegaan; zoals voor Natura2000 (Europese Vogel- en Habitatrichtlijn); ○ een onderwerp provincie- of landsgrensoverschrijdend is en, ofwel een hoog afwentelingsrisico kent, ofwel in beheer bij het Rijk is. <p>Op basis van deze drie criteria heeft het Rijk de 13 nationale belangen geformuleerd. Met het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening stuurt het Rijk de ruimtelijke afwegingen van provincies en gemeenten;</p> <ul style="list-style-type: none"> • stelt de nationale kaders voor het waterbeheer en is beheerder van het hoofdwatersysteem en de zandige kust; • is verantwoordelijk voor versterking en onderhoud van de primaire waterkeringen in beheer bij het Rijk; • is bevoegd gezag voor het verlenen van een deel van de vergunningen op grond van de Natuurbeschermingswet; • Rijkswaterstaat heeft de verantwoordelijkheid voor het realiseren van de natuurkwaliteit binnen de Natura2000-gebieden in de Waddenzee en de Noordzeekustzone, overeenkomstig de Europese verplichting; • heeft aangegeven zich (financieel) terug te trekken uit het regionaal economische domein; • is verantwoordelijk voor de ontwikkeling van een samenhangende beleidsagenda voor negen topsectoren over de volle breedte van het overheidsbeleid. Medeoverheden en Rijk zullen op basis van het topsectorenbeleid bekijken op welke wijze de nationale topsectoren in de regio kunnen worden verankerd.
De provincies:	<ul style="list-style-type: none"> • spelen, met inachtneming van de taken van (samenwerkende) gemeenten, op het (inter)regionale niveau een sector- en gemeente grens overstijgende en verbindende rol; • fungeren als gebiedsregisseur door het ontwikkelen van integrale ontwikkelingsvisies, het afwegen en afstemmen van belangen en bevorderen van complementariteit tussen steden en regio's binnen de provincie; • hebben tevens een actieve rol bij het oplossen van bestuurlijke en financiële knelpunten van gemeenten; en houden op grond van de Wet revitalisering generiek toezicht op de uitvoering van de taken door de gemeenten; • stellen de kaders en normen voor het regionale watersysteem; • zijn bevoegd gezag voor het verlenen van vergunningen voor relatief grote grondwateronttrekkingen en infiltraties ten behoeve van industriële toepassingen, de drinkwatervoorziening en warmte-koudeopslagsystemen;

⁹ Schema is ontleend aan de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte, gepubliceerd door het ministerie van Infrastructuur & Milieu, en is aangevuld voor een aantal andere beleidsvelden.

	<ul style="list-style-type: none"> • hebben via het Natuurakkoord een de verantwoordelijkheid om rijksmiddelen voor het realiseren van de natuurkwaliteit in Natura2000-gebieden op het vaste land, zo effectief mogelijk in te zetten; • zijn bevoegd gezag voor het verlenen van de meeste vergunningen op grond van de Natuurbeschermingswet en ontheffingen op grond van de Flora- en Faunawet; • hebben bevoegdheden conform de Wet ruimtelijke ordening (bijv.: het opstellen van structuurvisies, het vaststellen van provinciale inpassingsplannen en van een ruimtelijk verordening waarmee gemeentelijke bestemmingsplannen worden aangestuurd); • oefenen toezicht uit op de waterschappen en hebben een goedkeuringsrecht voor projectplannen voor versterking van primaire waterkeringen; • houden conform de Wet revitalisering generiek toezicht, toezicht op de uitvoering van de taken door de gemeenten hebben een subsidierelatie met partijen die natuurbeheer uitvoeren; • faciliteren de regionale kennisdriehoek, economisch stimuleringsbeleid en het bevorderen van het regionaal vestigingsklimaat, het bedrijventerreinenbeleid en ruimtelijk inpassing van bedrijvigheid en kennisinstellingen.
De gemeenten:	<ul style="list-style-type: none"> • dragen, als overheid die het dichtst bij de burger staat, zorg voor een veilige en leefbare woon- en werkomgeving; • hebben bevoegdheden op grond van stad en platteland in brede zin, waarbij onder meer belangen ten aanzien van mobiliteit, milieu, natuur, water, economie en wonen worden afgewogen; • hebben bevoegdheden conform de Wet ruimtelijke ordening (bijv., zoals het opstellen van structuurvisies en bestemmingsplannen); • zijn eerste aanspreekpunt bij vergunningverlening op grond van de Omgevingswet.
De waterschappen:	<ul style="list-style-type: none"> • hebben taken die wettelijk zijn beperkt tot de waterstaatzorg en bestaan uit het (regionale) watersysteembeheer en de zuivering van het stedelijk afvalwater; • zijn de beheerders van het regionale watersysteem. Het watersysteem wordt daarbij in zijn totaliteit beschouwd, inclusief de waterkeringen en grondwater; • zijn verantwoordelijk voor versterking en onderhoud van de primaire waterkeringen in beheer bij het waterschap.